Bediüzzaman Said Nursi’nin Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeniler ve Ruslarla Çatışmaları ve Esaretine Dair Bazı Vesikalar

Giriş

Said Nursi, 31 Mart Olayı’ndan sonra İstanbul’da kalmayarak Van’a gitti. Burada iken Doğu’daki aşiretler arasında dolaşarak o yıllarda zihinleri karıştıran, hürriyet, meşrutiyet ve azınlık hakları ile ilgili çeşitli soruları cevaplandırdı. Daha sonra Şam’a giderek, ileriki tarihlerde Hutbe-i Şamiye adıyla neşredilecek olan Şam hutbesini verdi. Bu hutbesinde İslâm toplumlarının yaşadığı problemlere dikkat çekerek çözüm yolları üzerine çeşitli tekliflerde bulundu. Bilahare İstanbul’a geçerek Sultan Reşad’ın Rumeli seyahatine Doğu Vilayetleri adına katıldı. Bu sırada Doğu Anadolu’da bir üniversite yapılması için padişah nezdinde girişimlerde bulunarak, Edremit’te üniversitenin temelinin atılmasını sağladı. Bu arada, dünyadaki genel siyasi dengelerin değişmeye başlamasını hissederek, talebelerine “hazır olunuz, büyük bir musibet ve felaket bize yaklaşıyor” diyerek gelişmeler için hazır olmalarını istedi.1

Bediüzzaman’ın “hazır olunuz” diyerek talebelerini uyardığı dengesizlikler, aslında 1815’te Viyana Kongresi ile Avrupa’da kurulan dengelerin 1870 Sedan Savaşı ile bozulmasıydı. Artık, Almanya ve İtalya’da Avrupa’daki kuvvetler dengesi içinde yer almak istiyor, bu durum da İngiltere, Fransa gibi eski sömürgeci ülkeleri rahatsız ediyordu. Taraflar savaş için bahane arar hale gelmişlerdi. 28 Haziran 1914’te Balkanlardaki bir kıvılcım savaşın başlamasına neden oldu.

Osmanlı Devleti, savaşa girmeye arzulu olmamasına rağmen, Almanya’nın ve Alman yanlılarının istekleri sonucunda 28-29 Ekim 1914’te girmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti, resmen savaş ilan ettikten birkaç gün sonra, İngilizler Basra Körfezi’ne asker çıkararak, Arabistan ve Suriye-Filistin harekatına başladı. Arkasından da Fransa ile birlikte Çanakkale’ye saldırdılar. Bu arada Osmanlı Devleti de Kafkas harekatına girişti ve Galiçya’da müttefiklerine yardım etti. Böylece Osmanlı Devleti birçok cephede çarpışmak zorunda kaldı.

Bediüzzaman, İslâm dünyası için olduğu kadar, bütün insanlık için de acı bir olay olan bu savaşa, kendi yaşadığı bölgede katıldı. Birinci Dünya Savaşı’nın Doğu Cephesi sınırları içerisinde yer alan Bitlis ve çevresinde talebeleriyle milis birlikleri oluşturarak Rus-Ermeni ittifakına karşı mücadele etti. Biz bu çalışmamızda Bediüzzaman Said Nursi’nin savaştaki rolünü anlamak için Doğu Cephesi’ndeki gelişmelere dikkat çekmek istiyoruz. Savaşın genel seyri içerisinde Said Nursi’nin yerini tespit edebilmek için, kullanacağımız iki önemli kaynaktan birisi, bir Said Nursi otobiyografisi olan Tarihçe-i Hayat adlı eser; diğeri ise arşiv vesikalarıdır. Kullandığımız arşiv vesikaları, yeterli sayıda olmamakla birlikte Said Nursi biyografilerindeki önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Arşivde yapılan tasnif çalışmalarına paralel olarak yeni yeni vesikaların çıkarak karanlıkta kalmış noktaların tek tek aydınlanacağını düşünüyoruz.2

Kafkas ve Doğu Anadolu Cephesi

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması üzerine Ruslar 1 Kasım 1914'te Kuzey-Doğu Anadolu'yu işgal etmek için teşebbüse geçtiler. Bu sırada Osmanlı Orduları Başkomutan vekili olan Enver Paşa, emrindeki 200 bine yakın askerle Rusları arkadan vurarak Kars ve Batum'u alabilmek için 22 Aralık 1914'te Sarıkamış Harekâtı'na girişti. Ancak savaşın iyi planlanmış olmamasından dolayı, 60 bine yakın asker açlık, soğuk ve hastalıktan şehîd oldu. Böylece Enver Paşa'nın bu cepheyle ilgili planları sonuca ulaşamadı.

Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanması, Kafkas cephesinde üstünlüğün Rusların eline geçmesine neden oldu. Bu arada Ruslar Ermenilerle anlaşarak savaş sırasında beraber hareket etme kararı aldılar. Bu gelişme üzerine bölgedeki Osmanlı askerleri ve Müslümanlar; Rus kuvvetleriyle birlikte asırlarca beraber yaşadıkları komşuları Ermeniler ile de savaşmak zorunda kaldılar.

Doğu cephesinde üstünlüğün Rusların eline geçmesi üzerine, Ruslar ilerleyerek Anadolu şehirlerini tek tek işgal etmeye başladılar. 27 Mart 1915'te de Artvin'i aldılar. Bu arada Van'daki Ermeniler 15 Nisan 1915'te Müslümanlara karşı mücadeleye başlayarak Türklerin 17 Mayıs 1915'te kenti boşaltmaları üzerine Van'ı ele geçirip yaktılar. Bunun arkasından Ruslar kolayca Van'a kadar ilerleyip burayı da işgal ettiler. Sonra da 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 8 Mart'ta Rize'yi, 19 Nisan'da Trabzon'u ve 25 Temmuz 1916'da Erzincan'ı ele geçirdiler.3

Said Nursi, Kafkas cephesinde Enver Paşa ve tümen komutanının da takdir ettiği mücadelelere katıldıktan sonra, Rus ordusunun ilerlemesi üzerine Van'a çekildi. Burada, talebeleriyle beraber Van kalesini savunmaya karar vermişlerse de Van valisi Cevdet Bey'in ısrarıyla Vatsan (Gevaş)'a çekildi. Vali, kaymakam, ahali ve asker Bitlis tarafında çekilirken bir alay Kazak süvarisinin saldırması üzerine Molla Said, 30-40 kadar kaçamamış asker ve talebeleriyle bu tehlikeyi durdurmuş, halkın mal, can ve namusunu korumuştur. Taktik savaşlarıyla Kazakların korkmasını sağlayan Molla Said, Vastan bölgesini Rus istilasından korumuştur.4

Bediüzzaman bu savaşları yaparken aynı zamanda da eser yazıyordu. Daha sonra İşaratü'l-İ'caz adıyla yayınlanacak olan tefsirini savaşmadığı zamanlarda cephelerde yazmıştır. Siperlere çekildiği zaman Bediüzzaman söylüyor, talebesi Molla Habib yazıyordu. Molla Habib Vastan'daki çatışmalar sırasında şehid oldu.5

Molla Said, savaş cephesinde silahlı mücadele verirken, İslam'ın savaş stratejisini uygulayarak düşman çoluk çocuğuna dokunmamış; hatta onları korumuştu. Savaş sırasında Ermeni fedaileri bazı yerlerde çoluk çocuğu kesiyorlardı. Buna karşı Ermenilerin çocukları da bazen öldürülüyordu. Bediüzzaman'ın bulunduğu nahiyeye binlerle Ermeni çocuğu toplanmıştı. Molla Said askerlere, "Bunlara ilişmeyiniz!" diyerek onları koruyarak serbest kalmalarına imkan hazırladı. Onlar da, Rusların içerisindeki ailelerinin yanına döndüler. Bu hareket Ermeniler için büyük bir ibret dersi olup, Ermeniler bu hareketle Müslümanların ahlakına hayran kalmışlardı. Bu hadise üzerine, Ruslar bizi istila ettiklerinde, fedai komitelerin reisleri Müslüman çoluk çocuğunu kesmek adetini bırakıp, "Madem Molla Said bizim çoluk çocuklarımızı kesmedi, bize teslim etti; biz de bundan sonra Müslümanların çocuklarını kesmeyeceğiz" diye ahdettiler. Molla Said, bu sûretle o havalideki binlerle masumların felaketten kurtulmasını temin etmiş oldu.6

Bediüzzaman, Rus ve Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olan bölgede halkın can, mal ve namus güvenliğini sağlamak için çalışmıştır. Ruslar, Van ve Muş'u istila ettikten sonra üç tümen askeri birlikle yukarıda ifade edildiği gibi Mart 1916 başlarında Bitlis'e hücum ettiler.

Bitlis'in İşgali Sırasında Bediüzzaman

Bitlis'in Rus kuvvetleri ve Ermeni birlikleri tarafından istila edildiği sırada olayı gözleyen şahitlerin ifadeleri, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti tarafından alındı. Bu ifadelere göre, işgal girişimi sırasında şehirde bulunan önemli kişilerden birisi de Bediüzzaman Said Nursi'dir. 20 talebesi ile beraber burada bulunmaktadır.

1 Haziran 1916'da yapılan soruşturmasında, Hacı Mehmet oğlu Yasin Efendi'nin anlattığına göre, bir gece yarısı Rus Birlikleri ve Ermeni çeteleri Bitlis'i aniden istila ederler. Silahlarla masum halk üzerine ateş ettikten sonra, her yeri yakıp

yıkarlar ve önüne gelenleri öldürürler. Rus Kazakları Müslüman ahaliyi atlarının ayaklarının altında ezer. Kaçabilen çok az sayıda insan yanında ekseriyet bu zalimlerin elinde telef olurlar. Bu bilgileri veren Yasin Efendi akıbetlerinin ne olduğunu bilmediğini birçok önemli zevatı sayar. Bunların arasında 20 talebesi ile birlikte düşmana karşı duran Bediüzzaman Said Nursi de vardır.7 (Ek-1)

Öyle anlaşılıyor ki bu bilgileri bize veren Yasin Efendi, Bitlis'in Ruslar ve Ermeniler tarafından istilası üzerine Bediüzzaman ve talebelerinin de şehid olduğunu zannetmiştir. Ancak, diğer vesikalardan da anlaşılacağı gibi Bediüzzaman ve talebeleri bulundukları yerleri savunmaya devam etmişlerdir.

Bitlis'in işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalması üzerine Bitlis Valisi Memduh Bey ve Kel Ali Bediüzzaman'a "Elimizde bir tabur asker ve iki bin kadar gönüllümüz var; biz geri çekilmeye mecburuz," derler; ancak, Bediüzzaman geri çekilmek yanlısı değildir. Çevreden kaçıp gelenlerin ve Bitlis halkının çoluk-çocuk ve mallarının düşman eline düşmemesi için en az üç dört gün dayanmak gerektiğini belirtir. Bu söz üzerine vali, "Muş'un sukut etmesi dolayısıyla otuz topumuzu askerler bu tarafa kaçırmaya çalışıyorlar. Eğer sen, o otuz topu gönüllülerinle ele geçirebilirsen, birkaç gün o toplarla mukabele ederiz ve ahali de kurtulur" diyerek Bediüzzaman'dan yardım isterler. Bunun üzerine Bediüzzaman, üç yüz gönüllüyle birlikte topları ele geçirme çalışmasına başlar. Gece vakti, Nurşin tarafına, topların getirildiği tarafa gider. Bediüzzaman'ın topların peşine düştüğünün duyulması Rusları endişelendirir. Topları takip eden bir alay Rus Kazağına kendi muhbirleri, "Bitlis'i müdafaa eden gönüllü kumandanı üç bin adamla ve dağdaki meşhur Mûsa Bey bin kişi ile topları kurtarmaya geliyorlar" derler. Bu korku üzerine Kazak kumandanı korkar ve ilerleyemez. Bediüzzaman da beraberindeki üç yüz gönüllüyü rast geldikleri topları birer ikişer taksim edip Bitlis'e gönderir. Kendisi ise ilerleyerek topları birer birer kurtarıp, en son topu da üç arkadaşıyla birlikte ele geçirir. Bu şekilde, otuz topun Bitlis'e gelmesini temin eder. O toplarla, üç-dört gün, asker ve gönüllüler düşmana mukabele ederler, bütün ahali, cihazat ve mallar kurtulur.8 (Ek-5)

Bu mücadeleler sırasında Bediüzzaman gönüllülere cesaret vermek üzere, sipere girmeyerek avcı hattında atını sağa sola dolaştırarak koşturur. Hatta bu koşturmaları sırasında vücuduna dört gülle isabet eder, yine de geri çekilmez. Vali Memduh Bey ve Kumandan Kel Ali "Aman geri çekilsin!" diye haber gönderdikleri zaman, onlara, "Bu kafirlerin güllesi beni öldürmeyecek..." der. Hakîkaten, üç gülle ölecek yerine isabet ettiği halde, biri hançerini, diğeri tütün tabakasını delip geçmiş ve kendisine bir zarar vermemiştir. Geceleyin Vali ve Kumandan Kel Ali ve ahali kurtulduktan, gönüllüler ve askerler çekildikten sonra, bir kısım fedakar talebeleriyle Bitlis'te bakiye kalan bir kısım bîçareler için, kendilerini feda etmek fikriyle kaçmazlar.9

Bediüzzaman Bitlis'in en az zararla boşaltılmasından sonra, Rus ve Ermeniler'in Bitlis'in ilçelerindeki zulümlerini önlemek için çabalar. Bundan sonraki mücadelelerde Molla Said'in önemli bir payı vardır. Vesikalarda da dikkat edildiğinde görüleceği gibi Molla Said'i Rus birlikleri ve Ermeni çeteleri dikkate almak zorunda kalacaklardır.

Hizan ve Köylerindeki Mücadeleler

Bu çerçevedeki örneklerden birisi Hizan bölgesindeki savunmalarda yaşanacaktır. Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiye Müdîriyeti tarafından yaptırılan 1 Temmuz 1916 tarihli bir soruşturmada, Hizan kazâsının çeşitli nahiyelerinde yaşayan insanlar adına Mehmed oğlu Yusuf ve Mehmed oğlu Abdurrahman bölgede yaşananlar hakkında bilgi verirler. Şatak (Çatak) ve Müküs (Bahçesaray) düştükten sonra, civar köylerden olan Ermeniler Lato, Serkis ve Rusya'dan gelenler Kazar ve Dilo çevresinde toplanarak Kutis-i Ulyâ'ya gelirler. Orada nâhiye reislerine üç şıklı bir teklifte bulunurlar. Bu nahiye ileri gelenleri arasında Bediüzzaman Said Nursi de vardı.10

Bu teklif teslim olmak, nâhiyeyi boşaltmak veya savaşmak şartlarından birisinin Müslümanlar tarafından kabul edilmesini içeriyordu. Rus ve Ermeniler bu tekliflerden dokuz saat sonra 600 mevcutla bu karyeye hücum ederler. Herkesi Mezra-i End denilen yere toplarlar. Bu topluluk içinde eşraftan Hurşit Bey oğlu Abdurrahman ve oğlu Musa ve ailesi de vardı. Öncelikle toplanan kişilerin kıymetli malzemelerine el koydular ve daha sonra da kadın kızlar üzerine saldırdılar. Ertesi sabah erkeklerle, kadın ve çocukları iki gruba ayırdılar. Erkekler 33, kadınlar 80 kişi kadardı. Kadınlar kafilesi Çaçvan karyesinde bırakıldı. Erkeklerin tamamı ise erkek çocuklar da dahil kılıçtan geçirildiler.

Ermenilerin reislerinden Dilo, soruşturmada bilgi veren kişiyi sağ bırakarak Molla Said'e elçi olarak gönderir ve şu teklifte bulunur: "Sana çok para da vereceğiz. Git, Molla Said vesâ'ir rü'esâya söyle! Orada kalan Ermeniler'i bize teslim etsinler ve şurasını da anlat ki, artık bî-hûde yere telef olmaktan fâ'ide yoktur. Zâten her taraf alındı. Ruslar tâ Haleb'e kadar gittiler. Ermenistan tasdîk olundu. Gelsin bize teslîm olsunlar. Bir de orada kuvvet ve asker olup olmadığını gel bize haber ver."

Elçi olarak atanan kişi geri dönerek Çaçvan'a ulaştığında Molla Said'i orada görür. Molla Said ve diğer komutanlar 4-5 saatlik bir mücadeleden sonra Çaçvan'da bırakılan kadın ve çocukları kurtarmışlardı. Ancak, kadınlar perişandı. Genç kızların her tarafları yaralanmış, yürüyemeyecek hale getirilmişti. Çocukların çoğu telef olmuştu. Hurşit Bey ailesinden de sadece bir kadın kalmıştı. Erkeklerden ise, kendileriyle bizim yararlandığımız bu mülakatların yapıldığı iki kişi sağ kalmıştı.11 (Ek-3)

Bediüzzaman bu mücadeleleri verirken ailesinden ağabeyi Molla Abdullah'ın da bu çatışmalarda etkin rol aldığını görüyoruz. Bu sonuca ulaşmamızı sağlayan vesikalar, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yaptırılan soruşturmalardır. Bu soruşturmalarda, konuşanın doğru söylediğine inanabilmek için halkın ileri gelenlerinin tasdiklerine ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu tasdiki yapanlardan birisi de Molla Abdullah'tır.12

Molla Abdullah'ın bu soruşturmaları tasdik ederken attığı imzanın üzerinde kendisini "Ulemadan Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin biraderi Molla Abdullah" şeklinde tanımlaması bize bölgede Bediüzzaman'ın yerini anlamak açısından işe yaramaktadır. Ağabeyi Molla Abdullah, kendisini geleneksel tanımlama biçimi olan Abdullah bin Mirza gibi babasıyla tanıtmak yerine kardeşi Bediüzzaman Said Nursi ile tanıtmıştır. Bu tanımlamadan biz, yöneticiler ve halk arasında tanınan kişinin Bediüzzaman Said Nursi olduğunu, bundan dolayı Molla Abdullah'ın kendisini kardeşi Said Nursi ile tanıttığını anlayabiliyoruz.13 (Ek-2-3)

Bediüzzaman'ın Esareti ve Hükümetin Para Gönderme Çabaları

Bediüzzaman uzun süren çatışmalardan sonra bir sabah, düşmanın bir taburu ile çatışmaya girerek birçok yakınını şehit verdi. Hatta yeğeni ve fedakar bir talebesi olan Ubeyd dahi şehit düştü. Kendisi de yaralandıktan sonra, düşmanın üç sıra askerini yararak geçip, hayatta kalan üç talebesiyle birlikte bir su üzerinde bulunan görünmeyen bir yere girdi. Hem yaralı, hem ayağı kırık bir halde otuz üç saat su ve çamur içinde burada kaldı. Tüfek ellerinde, o kötü şartlar içinde, üst kattaki odada düşman askeri ve zabitleri bulunduğu halde, halkın kurtulmasının verdiği huzurla bir süre kaldılar. Bu arada Bediüzzaman, beraberindeki arkadaşlarına teselli vererek: "Karşımıza ne vakit çoklukla düşman askerleri gelirse, o vakit silahlarımızı kullanacağız, kendimizi ucuza satmayacağız, bir-iki düşmana kurşun atmayacağız" diyordu. Bu olumsuz şartlar altında otuz üç saat kalan Molla Said ve arkadaşları, sonunda Rus askerleri tarafından esir alındı.14

Bediüzzaman esir olduktan sonra, Ruslar tarafından Van, Celfa, Tiflis, Kilogrif yoluyla Kosturma'ya götürüldü. Bu yolculuk sırasında Said Nursi Tiflis'te iken, Bitlis Vali vekili Memduh Bey Dahiliye Nezâreti'ne 22 Ağustos 1916 (9 Ağustos 1332) tarihli bir yazı göndererek, Bitlis'in Rus ve Ermeniler tarafından işgali sırasında düşmanın elinden topları kurtarıp gönüllüler toplayarak hizmetlerde bulunan Bediüzzaman'a bir miktar para gönderilmesinin uygun olacağını teklif etti. Vali vekilinin bu teklifi yerinde bulundu.15 (Ek-4) Talat Paşa, Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti Re'isi Besim Ömer Paşa'ya gönderdiği bir yazıda Bediüzzaman Said Nursi'ye 60 lira meblağın gönderilmesini emretti.16 (Ek-5) Bu yazıya cevap olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti Merkez-i Umûmisi'nden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne gönderilen bir yazıda Bediüzzaman'a 60 lira karşılığı olan 1254 markın gönderildiği belirtiliyordu.17 (Ek-6)

Bediüzzaman, Rusya'da esir olarak iki buçuk yıl kaldı. Bu zaman içerisinde oradaki hayatı hakkında bahsini ettiğimiz vesikalar dışında önemli vesikalara sahip değiliz. Ancak, Tarihçe-i Hayat adlı eserinde özet bir şekilde bilgiye rastlayabiliyoruz. Ayrıca Lem'alar adlı eserinin Yirmi Altıncı Lem'a'nın Üçüncü Ricası'nda esaret hayatı hakkında ipuçlarını bulmak mümkündür.18 Molla Said esarette iken Rusya'da 1917 Bolşevik ihtilali olur. Bu hengamedeki karışıklıkta, Kosturma'dan firar ederek, Petesburg, Varşova, Viyana yoluyla İstanbul'a gelir.19 Bediüzzaman'ın İstanbul'a gelişi 8 Temmuz 1918 tarihli Tanin gazetesinde şöyle duyurulur: "Kürdistan ulemasından olup talebeleriyle beraber Kafkas cephesinde muharebeye iştirak eylemiş ve Ruslara esir düşmüş olan Bediüzzaman Said-i Kürdi Efendi ahiren şehrimize muvasalat eylemiştir."20

Sonuç

Bediüzzaman Said Nursi, Osmanlı Devleti'nin bir çok cephede savaşmak zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nda geri planda kalarak gelişmeleri izlemek yerine, bizzat talebeleriyle Rus ve Ermenilere karşı mücadele etmeyi tercih etmiştir. Başlangıçta Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde Kafkas cephesine katılmış, orada bir süre savaştıktan sonra, Rus ordularının ilerleyerek Anadolu'yu istila etmeye başlaması üzerine, Van ve Bitlis yöresinde gönüllüler ve talebeleriyle onlara karşı koymuştur.

Arşiv vesikalarına yansıdığı kadarıyla Molla Said'in sıradan bir mücadelenin ötesinde Rus ve Ermenileri endişeye sevk eden bir komutan olduğu gözlenir. Rus birlikleri komutanları bölgesel anlaşma yapmak için Molla Said'i muhatap almaları onun bölgedeki askeri güç içerisindeki yerini anlamak bakımından önemlidir.

Molla Said, Van'dan geri çekilen masum halkın korunmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Bitlis'in Rus ve Ermeniler tarafından işgali sırasında, düşmanın elindeki topları ele geçirerek Müslüman ahalinin korunmasına yardımcı olmuştur.

Bediüzzaman şiddetli çatışmalardan sonra, birçok yakınını ve talebelerini kaybetmiş, ama yılmamıştır. Yine bu mücadelelerinden birinde yaralanmış ve Ruslar tarafından esir alınmıştır. Molla Said esir alındıktan sonra, Tiflis'e götürülmüş orada bulunduğu sırada onun hizmetlerini takdir eden Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından kendisine para gönderilmiştir.

Öz

Bu çalışmada, Bediüzzaman Said Nursi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Ruslarla çatışmalarına ve esaretine dair bazı belgelere yer verilmektedir. Biz bu çalışmamızda Bediüzzaman Said Nursi'nin savaştaki rolünü anlamak için Doğu Cephesi'ndeki gelişmelere dikkat çekmek istiyoruz. Savaşın genel seyri içerisinde Said Nursi'nin yerini tespit edebilmek için, kullanacağımız iki önemli kaynaktan birisi, bir Said Nursi otobiyografisi olan Tarihçe-i Hayat adlı eser; diğeri ise arşiv vesikalarıdır. Kullandığımız arşiv vesikaları, yeterli sayıda olmamakla birlikte Said Nursi biyografilerindeki önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Arşivde yapılan tasnif çalışmalarına paralel olarak yeni yeni vesikaların çıkarak karanlıkta kalmış noktaların tek tek aydınlanacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Ruslar, Ermeniler, Said Nursi, Doğu Cephesi, milis

Abstract

This article examines some documents concerning on the fights of Said Nursi against the Armenians and Russians, and also on his slavery during the First World War. We want to take the developments in the Eastern Front into account in order to understand the role played by Bediüzzaman Said Nursi during the war. To be able to position Said Nursi during the general course of the war, two significant kind of sources will be conducted: the first one is his autobiography, Tarihçe-i Hayat (Short History of Life), and the second sources in consisted of archival documents. Those documents are not in a sufficient number, however they are filling an important gap within the bibliographies of Said Nursi. We suppose that parallel to the classification works in the archives, newer documents will appear, which will illuminate the dark and obscure points in the life og Bedüzzaman.

Key Words: Russians, Armenians, Said Nursi, The Eastern front, irregular army

EKLER

Ek-I

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiye Müdîriyeti

Bitlis Vilâyeti mürettebâtından olup muvakkaten Mardin'de müstahdem polis me'mûru dokuz numaralı Yasin Efendi bin Hacı Mehmed Efendi'nin ba'de't-tahlif lüzûma binâ'en ahzolunan ber-vech-i zîr ifâdesidir.

Fi 19 Mayıs sene [1]332

Mardin Livâsı Komiseri Ahmed Nazif

Bitlis'in düşman tarafından istilasında orada bulundunuz mu?

Ba'de'l-istîlâ Ruslarla Ermeni çetelerinin ahâlî-i İslâmiyye hakkında ne gibi bir muâmele ve taarruzları vu'kû' bulduğuna dâir meşhûdât ve mâ'lûmâtınızı mufassalan beyân ediniz.

Bitlis istilâ olunduğu gece, tahmînen sâ'at on râddelerinde karokolhânemde bulunuyordum. Hânemden hemşirem bir telâş ve heyecân içerisinde karakolhâneye gelerek düşmanın şehri istîlâ etmekte olduğunu ifâde eylemesi üzerine rüfekâmla berâber karakoldan hârice çıktığımızda yüz binlerce tüfeng ve mitralyözlerin tarrakaları işidiliyordu. Ahâlînin kaçmakta olduğunu gördüm. Efrâd-ı â'ilemi düşmanın ta'arruz ve tecâvüzâtından kurtarmak için bendeniz de â'ilem ile birlikte Bitlis'e yarım sâ'at ba'îd mesâfede kâin Arapköprü denilen mevki'e doğru yürümeğe mecbûr oldum. Arkamızdan düşmanın Kazak süvârîsiyle Ermeni çeteleri ve önümüzde piyâdesi kaçmakta olan ahâlî-i İslâmiyyeyi tevkîf ederek ateşinin te'sîrâtı altında büyük küçük, çoluk çocuk cümlesini katl ve süvârîlerinin atları ayağı altında ezdiriyordu. Binlerce mâ'sûm kadın ve kızların kanlarını yerlere akıtdırarak ve Kazak atlılarının süngüleri ucuyla bir takım sâbilerin âh u enînleri semâları titretiyordu. Bu manzara-i fecî'ayı görenlerin ciğerleri parçalanıyordu. Düşmanın yed-i zulmünden âhar bir sûretle kurtulmuş olan bizim gibi birkaç nüfûsun güç hâl ile nefsimizi tahlîse muvaffak olduk. Bu istîlây-ı müte'âkib Van Polis Müdîri Vekîli Ser-komiser Vefik Bey, Van mürettebâtından olup o esnâda Bitlis'te istihdâm edilmekte olan Polis me'mûru Ali ve Komiser Mu'âvini Süleyman ve Ağa Bey nâmında Remzi Efendilerle Said Efendi ve Bitlis mürettebâtından Polis Me'mûru Hamdi ve Resul Efendiler ve Bitlis Mahkeme Başkâtibi Şaban Vehbi Efendi ve ulemâ-i meşhûreden Molla Said-i Kürdî ve yirmi kadar talebeleriyle birlikte ve komşularımızdan tüccârândan Abdürrezzak bin Hacı İshak ve daha birçok kimseler Ermeni çetelerinin kurşun ve süngüleriyle feci' bir sûretde parçalandığını görmüş isem de hüviyetleri hâtırımda kalmamıştır. Hatta, istîlâdan kaçarken berâberimizde bulunan Komiser Mu'âvini Mehmed Vehbi Efendi ayağından mecrûh olarak arka ile mûma-ileyhi selâmete çıkardık. Ma'lûmât ve müşâhedâtım bundan ibâretdir.

-Vermiş olduğunuz ifâdeyi tasdîk ediniz.

-İmzâ ederek temhîren tasdîk ederim.

Fi 19 Mayıs sen [1]332

Bitlis mürettebâtından Mardin'de müstahdem Polis Me'mûru Yasin Aziz.

Polis-i mûmâ-ileyh tarafından isitcvâb edilmiş olduğundan ifâdesi tasdîk olunur.

Fî Mayıs sene [1]332.

Polis Me'mûru Şükrü

Komiser Mu'âvini Abdülhamid

Polis İkinci Komiseri Ahmed Nazif

BOA., HR.SYS., nr.2872/2-93.

Ek-II

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiye Müdîriyeti

Van'ın Gevaş kazâsına tâbi' Karkar nâhiyesi ahâlisindeniz. Van, Gevaş'ın tahliyesinden sonra Horotisli Haço, Keşiş Serkis, Vatâb karyeli (?) Ohannes, Micgaslı [Miçkanisli] Hako, Keri, Parso, nâmındaki Ermeniler'in kılavuzluk ve delâletleriyle, Rus Kazaklarıyla Ermenilerden mürekkeb tahmînen 500 kişilik bir kuvvet üzerimize geldi. Geldikleri zaman gündüzün sâ'at on ikisi idi. Köye girdikleri zaman ibtidâ dîn îmân şetmederek ve câmi' ve medreseler, göze görünen ebniyelere ateşe verdiler. Biz sıkıştığımız bir mahalden bir derece mukâbele ediyorduk. Bu zâlimler orada ellerine geçen kadın erkek çoluk çocukları kılıçtan geçiriyor ve çocukları diri diri ateşe atıyorlardı. Ateş birkaç sâ'at devam etdi. Nihayet biz bulunduğumuz mahallin bir tarafını delerek yanmakta[n] ise her çibâd-âbâd diyerek za'yîf gördüğümüz bir noktalarına hücum ettik. Çifâ'ide ki, kuvvet çok biz azlık bulunduğumuzdan cephemizi yarıncaya kadar ekserîsi telef oldu ve kaçabilenleri de Kazak ta'kîp ederek süngü ve kılıncıyla parçalıyordu. Tahmînen mukâbele için sıkıştığımız mahalde elli kişiden fazla olduğumuz hâlde ancak altı kişi kaçıp yakayı kurtarabildik. Köyden bir sâ'at mesâfedeki bir tepeye çıktık. Akşam yaklaşıyordu. Zalimler de ta'kibden vazgeçmiş, köydeki hesâplarına başlamışlardı. Allah bir daha göstermesin neler neler… Bu ve civârda bulunan iki İslâm karyesiyle köyümüzden lâ-ekal yüz kadar kız, kadın kaçırıldı. Memeleri, burunları kesilmiş ve her nasılsa kaçmağa muvaffak bir çok kadınlarla çırçıplak edilmiş, edep ve nâmûs mahalleri pârelendirilmiş bir çok kadınlar bize doğru kaçıyor ve gelinceye kadar telef oluyordu. Ruslar, âh o canavar alçaklar! Kılınçlarını daha dilleri dönmeyen çocuklarla, ayak atamayan ihtiyârlara indirip kaldırmaktan pek zevk alıyorlardı. Ve bunları nakletmek kolay, lakin görmek pek güçtür. Allah göstermesin bizim köy ve civâr iki İslâm köyü, öyle talan ve yağma edildi ki, üzerimize alacak bir şeyimiz bile kalmadı. Koyun, keçi, öküz hâsılı bütün varlığımız götürüldü. İşte gördüğümüz zulm ve işkence. Bunlar ve daha bunlara mümâsil ve söylenmesi çirkin olan bir çok hakâretler olunduğu ma'a'l-kasem arzeyleriz. Fi 18 Haziran sene [1]332. 1 Temmuz 1916.

Muhâcir karye-i mezkûreden Kürd Abdi.

Bu dahi Reşid Molla.

Yukarıdaki Beyânât[ta] bi'z-zât hâzır bulunduğumuzu ve böyle ifade edildiğini ma'a'l-kasem tasdîk eyleriz.

Ulemâdan Bedi'ü'z-zaman Said-i Kürdi'nin birâderi Molla Abdullah.

Nâhiye Eşrâf ve Beylerinden Avluca (?) karyeli.

Nâhiye Müdîri

İsparet [İspandan] beylerinden.

BOA., HR.SYS.2872/2-125, 14 Mayıs 1916.

Ek-III

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti

Hizan kazâsının "Uçum" nahiyesine tâbi' "Nurs ve Avnik, End, Mezra'-i End yaylası ahalisindeniz. "Şatak" kazâsı ile "Müküs" nâhiyesinin sükûtundan sonra civârımızda bulunan Livar, Kötis-i Ulyâ ve Süflâ, Çaçvan, Şifkâr, Edre-i Ulyâ karyeleri Ermenileri "Özim" karyeli komite re'islerinden "Lato" nâm-ı diğerle Mihran, "Serkis" ve Rusya'dan geldiği rivâyet olunan Iğdırlı Kazar, Dilo nâmındaki re'islerin başında toplanarak Kötis-i Ulyâ'ya geldiler ve oradan nâhiye rü'esâsına tezkire yazarak üç cihet teklif etdiler. Bu rü'esâ meyânında el-ân esir veyâhûd telef edildiği meşkûk bulunan ve beyne'n-nâs Bedi'ü'z-zaman Said-i Kürdî demekle ma'rûf olan Molla Said de bulunuyordu. Bu tekliflerinde ya teslim

olmak ya nâhiyeyi tahliye etmek veyâhûd işinize gelir ise muharebe etmek idi. Bu tekliflerinden dokuz saat sonra 600 mevcûdla karyemize hücum etdiler. Cümlesi şapkalı ve asker elbiseli olduğundan Rus askeri var mı idi, yok mu idi fark edemedik. Yalnız garîb insânlar çok idi. Bunlar ya Rus veya Rusya'dan gelen Ermeniler idi. Ve hiçbir ferd kalmamak üzere çoluk çocuk, erkek kadın cümlemizi toplayarak Mezra'a-ı End'e götürdüler. İçerimizde İpayran [İspandan] eşrâf ve beylerinden Hurşid Bey oğlu Abdurrahman ve mahdumu Mûsa ve â'ilesi de bulunuyordu. Erkek ve kadın cümlesi mu'âyeneden geçirildi ve para ve huliyyâta â'id ne var ise cümlesi alındığı gibi güzel kadın ve kızlara da ta'arruz etmekten ve namuslarını hetketmekten çekinmediler. O gece istediklerini yaptılar. Sabah oldu. Bizleri ki, cem'an otuz üç erkek idik, ayrı bir kâfile ve seksenden ibaret olan kadın kız, çoluk çocuğu bir kâfile ederek Müküs'e götürdüler. Kadınlar kâfilesi Çaçvan karyesinde bırakıldı. Erkek kâfilesi ve erkek çocukların kâffesi bir ferd kalmamak üzere cümlesi o gece kılıçdan geçirildi. Beni geri çevirdiler ve dediler ki: "Sana çok para da vereceğiz. Git, Molla Said vesâ'ir rü'esâya söyle! Orada kalan Ermeniler'i bize teslim etsinler ve şurasını da anlat ki, artık bî-hûde yere telef olmaktan fâ'ide yoktur. Zâten her taraf alındı. Ruslar tâ Haleb'e kadar gittiler. Ermenistan tasdîk olundu. Gelsin bize teslîm olsunlar. Bir de orada kuvvet ve asker olup olmadığını gel bize haber ver" dediler. Bu sözler Dilo tarafından söyleniyor ve kumanda onun tarafından yapılıyordu. Avdet itdim, Çaçvan'a geldim. Baktım ki bizim jandarma ve Kürt kuvveti müdîrimiz ve Molla Said Efendi ile oraya gelmişler, dört beş saat müsâdemeden sonra kadınlar kâfilesini ellerinden almışlardı. Lâkin ne şekilde görmeli. Hele bî-çâre genç kızları da yüzleri bütün ısırılmış ve yürüyemeyecek bir hâle getirilmiş; çocukların bir çoğu ayak altında telef idilmiş idi. İşte otuz üç erkek nâmına yalnız ikimizden başka kimse bırakılmadığını ve tahlîs edilen kadın ve çocukların ekserîsi de bi'l-âhire telef olunduğunu ve hele "Hurşid Bey oğlu Abdurrahman Bey â'ilesinden bir kadından başka kimse kalmadığını ve gördüğümüz zulm ve gaddârlık kâbil-i ta'dâd olmadığını ma'a'l-kasem arz eyleriz. Fi 18 Haziran sene 1332. 1 Temmuz 1916.

Muhâcir Karye-i mezkûreden Mehmed oğlu Abdurrahman.

Karye-i Mezkûreden olup bi'l-âhire Iğdır'dan firaren avdet eden Mehmed oğlu Yusuf.

Yukarıdaki beyânâtta bi'z-zat hâzır bulunduğumuzu ve bu sûretle ifâde olunduğunu ma'a'l-kasem tasdik eyleriz. Fi 18 minh.

Ulemâdan Bedi'ü'z-zaman Said-i Kürdi'nin birâderi Molla Abdullah.

Nahiye eşraf ve beylerinden Uçum karyeli Mahmud.

Nahiye Müdîri Mehmed Nezir.

İsparan [İspandan] beylerinden Mustafa.

BOA., HR.SYS., nr.2872/2-170. 1 Temmuz 1916.

Ek-IV

Esiren Tiflis'de bulunan me'murinin bu kere de maaşlarının irsâlini yazıyorlar. Bitlis'in sükûtu sırasında Muş'tan sekiz topu kurtarmak ve gönüllü cem' etmek sûretiyle hidemâtı sebk edip me'murlarla berâber Tiflis'de bulunan Bedî'ü'z-zaman Said-i Kürdî'nin muhtac-ı âtufet olmakla mûmâileyhe bir mikdâr mebâliğin irsâliyle tesrîr-i menût-ı re'y-i sâmileridir.

Fi 9 Ağustos sene [1]332

Vali Vekili Memduh

.....

Hilâl-i Ahmer vâsıtâsıyla altmış liranın mûmâileyh Bedî'ü'z-zaman Said-i Kürdi'ye irsâli nâzır bey efendi tarafından emr-ü tensîb buyurulduğundan Fuad Beyefendiye takdîm olundu.

Fi 28 Ağustos sene [1]332

BOA., DH.KMS., nr.41/36-2.

Ek-V

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyeti,

Dâhiliye Nâzırı Talat Bey Efendi tarafından Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti Re'isi Besim Ömer Paşa'ya (tezkire).

Fi 7 Eylül sene [1]332

Esiren Tiflis'de bulunan Bedî'ü'z-zaman Saîd-i Kürdi Efendiye gönderilmek üzere me'mûr-i mahsûsa tevdîân taraf-ı vâlâlarına irsâl kılınan altmış liranın vüsûlünün iş'âr ve bunun mûmâileyhe sür'at-i mümkine ile irsâl buyurulmasını ricâ ederim efendim.

BOA., DH.KMS., nr.41/36-1.

Ek-VI

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti Merkez-i Umûmisi

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine,

Devletlü, Efendim, Hazretleri,

7 Eylül [1]332 târihli ve 17 kalem-i mahsûs numaralı emirnâme-i nezâretpenâhileri a'rizâ-i cevâbiyesidir. Esiren Tiflis'de bulunan Bedi'ü'z-zaman Said-i Kürdi Efendiye gönderilmek üzere me'mûr-i mahsûsa ile irsâl buyurulup altmış lira ahz olunarak makbuzu me'mur-ı ileyhe tevdi' kılınmış ve mebâliğ-i mezkûre mukâbili olan bin iki yüz elli dört mark esir-i mûmâileyha gönderilmiştir. Olbabda emr ü fermân hazret-i men lehü'l emrindir.

Fi 10 Eylül sene [1]332

Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cem'iyeti Re'isi Nâmına

BOA., DH.KMS., nr.41/36-3.

Dipnotlar

1. Bediüzzaman Said Nursi, Tarihçe-i Hayat, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 1994, s. 69-93.

2. Burada kullandığımız arşiv vesikalarından anlaşılabileceği gibi, Bediüzzaman Doğu Cephesinde önemli bir vazife yerine getiriyor. Bu özelliğinden dolayı çok sayıda vesikada isminin geçmesi gerekir. Biz bu çalışmalara başladığımız dönem içinde mevcut vesikaları uzun süre beklettik. Amacımız aradaki boşlukları dolduracak diğer vesikaları bulabilmekti. Ancak, ilgili fonlara bakmamıza rağmen aradığımız vesikaları şu ana kadar bulamadık. Bundan sonraki çalışmalarımızda aradaki boşlukları dolduracak ve çok daha kapsamlı bilgiler verecek vesikalara ulaşacağımızı umuyorum.

3. Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 473.

4. Nursi, Tarihçe-i Hayat, s. 94.

5. Nursi, Tarihçe-i Hayat, s. 99.

6. Nursi, Tarihçe-i Hayat, s. 99.

7. BOA., HR.SYS., nr. 2872/2-93; Erdal İlter, Armenian and Russian: Oppressions (1914-1916) (Testimonies of Witnesses), Kök Series of Social and Strategical Research Foundation, Ankara, 1999, s.32-33; Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)-I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:49, Ankara, 2001, s. 42-43.

8. Bediüzzaman Said Nursi'nin Tarihçe-i Hayat adlı eserinde (s. 99) anlatılan bu olay Bitlis Vali Vekili Memduh tarafından Bediüzzaman esir olduğu zaman İstanbul'a gönderilen tezkirede bahsedilmektedir. Ancak, Bitlis Vali vekilinin yazısında top sayısı sekiz olarak belirtilmektedir. Bkz. (BOA., DH.KMS., nr. 41/36-2).

9. Nursi, Tarihçe-i Hayat, s. 100.

10. 1 Temmuz 1916'da yapılan soruşturmasında da bize buradaki bilgileri veren kişinin, şiddetli çatışmalardan sonra Bediüzzaman'ın akibeti hakkında bilgisi olmadığı, ölü mü yoksa sağ mı olduğunu bilmediği anlaşılıyor.

11. BOA., HR.SYS., nr. 2872/2-170. 1 Temmuz 1916.

12. Molla Abdullah, Bediüzzaman Said Nursi'nin ağabeyidir. Yaşadığı çağın eğitim müesseseleri olan medreselerde eğitim görmüş, küçük kardeşi Said'in ilme karşı ilgisinin artmasına vesile olmuştur. Sonraki yıllarda beraber bulundukları medreselerde yaptıkları münazaralarda Molla Abdullah kardeşinin yanında ilim cihetiyle daha zayıf olduğunu fark ederek kardeşini üstat kabul ederek ders almaya başlar.

13. BOA., HR.SYS., nr. 2872/2-125, 170.

14. Nursi, Tarihçe-i Hayat, s. 103; Bediüzzaman'ın 4 Mart 1916'da esir olduğu tahmin edilmektedir. (Abdülkadir Badıllı, Mufassal Tarihçe-i Hayat, C. I., İstanbul, 1998, s. 394).

15. BOA., DH.KMS., nr. 41/36-2.

16. BOA., DH.KMS., nr. 41/36-1.

17. BOA., DH.KMS., nr. 41/36-3.

18. Bediüzzaman'ın esaret hayatı hakkında çeşitli hatıralar bulunmaktadır. Bu hatıralarda esir oluşu esarette yaşayışı ve kaçışı anlatılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: (Abdülkadir Badıllı, Bediüzzaman Said-i Nursi Mufassal Tarihçe-i Hayatı, C. I, İstanbul, 1998; Ahmed Ersöz, Bediüzzaman'ın Rusya Esareti, Nil Yayınları, İzmir 1998).

19. Nursi, Tarihçe-i Hayat, s. 104.

20. Badıllı, a.g.e., s. 426.

Dr. Selim DÖNMEZ